

TORMA PÉTER

Nagytilaj pusztatemplomának *kutatása*

64

Az elmúlt években lehetőségünk nyílt egy izgalmas Vas vármegyei lelőhely roncsolásmentes módszerekkel történő kutatására. A vármegye déli határán fekvő Nagytilaj község pusztatemplomát vallattuk, amely már a szombathelyi Savaria Múzeum 2005. évi terepbejárása alkalmával is ismert volt. A templom pontos elhelyezkedését, méreteit, építési idejét és építőanyagára vonatkozó információkat azonban mindeddig a múlt homálya fedte.

A község polgármester asszonyának megkeresése és kollégáink elhivatottsága indította el 2020-ban a lelőhely szisztematikus kutatását: a több alkalommal végzett terepbejárás, műszeres leletfelderítés, valamint légi felvételek készítése rendkívüli mértékben gazdagította az egykori faluhely/ek templomával kapcsolatos ismereteinket.

Nagytilaj község jelenlegi területén több középkori falu osztozott: *Hermanthylay*, *Ilesthylay*, *Bathystylay*, *Lamperthylay*. Árpád-kori eredetük az ott gyűjtött felszíni leletanyag

segítségével is igazolható: a falvak régészeti nyomai az említett templomhely körül elszórtan helyezkednek el. A Nagytilaji-patak bal partjának mentén, illetve a templomhelytől keleti irányban több telepnyom is bizonyítja tehát, hogy az Árpád-korban valóban közösségek éltek e területen. Ezen települések közelsége, illetve további keltező felszíni leletek pedig valószínűsítik templomhelyünk szintén Árpád-kori eredetét. De ugyancsak ezt támasztják alá okleveles adataink is: a templomra

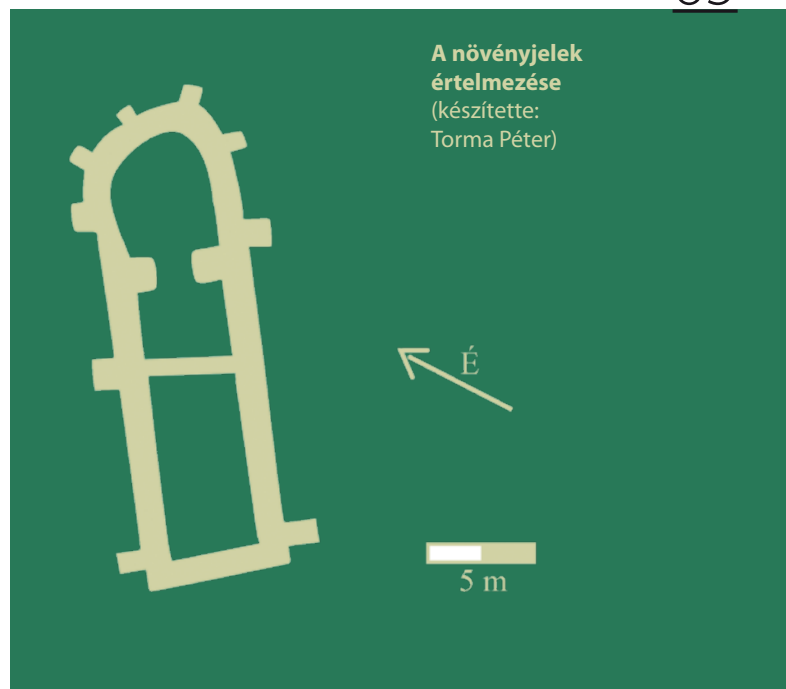
A templomhely DNy-ről (fotó: Torma Péter)

ugyanis egy 1288-ban kelt oklevél is utalhat: ebben egy Köbölkuti János és Miklós *comes* közötti birtokügylet leírása található. Az oklevélben az eladott Cheh birtokon egy Szent Márton tiszteletére emelt egyházzról tesznek említést, amely valószínűleg a most bemutatásra kerülő épület első írásos említése lehet. Egy Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt, 1407-ben kelt újabb oklevél egyébként szintén megjegyzést tesz a templomról.

A mai Nagytilaj település a 17. század során kezdett kialakulni jelenlegi helyén (amely keletre található az egykori templom környezetétől). Ehhez gyaníthatóan hozzájárulhatott a török támadás veszélyének fokozatos csökkenése, majd elmúlása is. Az ún. második katonai felmérés térképén már a jelenlegi pusztatemplomtól messzebb, a falu határában jelzik az új temetőt is. Eszerint a templom körüli temetkezéseket egészen a 18–19. század fordulójáig folytathatták, később viszont már a megnyitott új temetőben helyezhette el a közösség végső nyugalomra a halottait.

Azonban nemcsak a temetkezések, de végül a templom is áthelyezésre került. Már az 1698-ban végzett, ún. Kazó-féle *Canonica Visitatio* is romos állapotúnak írta le az egyházi épületet, amely a fokozatos török portyák és

talán az 1664. évi török hadjárat során sérülhetett meg igazán. Noha a 18. század közepén részben renoválták a helyiek, de végül 1882-ben a lebontás és áthelyezés mellett döntöttek. Az eredeti templom falait visszabontották, és építőanyagát felhasználták a jelenlegi épület felhúzásához (ez jelenleg is Szent Márton tiszteletét hirdeti a falu

2021-ben készült légi felvételen látszódó alaprajz az érésnek indult búzatáblában (fotó: Torma Péter)

központjában). A Nagytilaji-patak bal partjának egy magaslatán elhelyezett egykori egyházi épület létét jelenleg csupán egy 1888-ban állított kőkereszt jelzi, amely az 1882-ben lebontott templom emlékére lett felállítva.

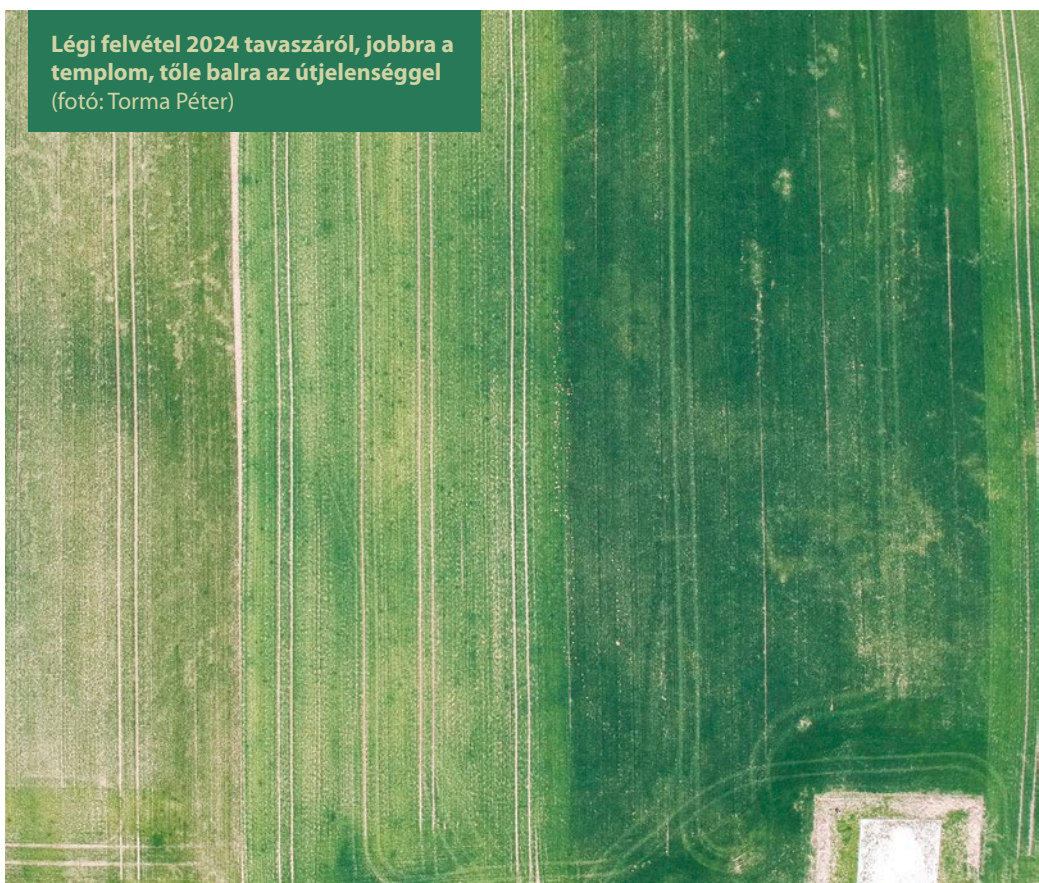
Az elmúlt években az ősi templom alakját és méreteit leginkább légirégészeti módszerekkel sikerült körülhatárolni. A drónfelvételek segítségével megállapítható, hogy az egykori egyházi épület egyhajós, szentélye pedig félkörívesen záródott (Kazó István 1698-as leírása szerint a templom szentélye boltíves volt). Falai mentén támpilléreket emeltek, de a szentély és a hajó találkozásánál további anomáliák is látszódnak, amelyek diadalív, mellékoltár vagy akár szószék alapozásait is jelezhetik. A templom felénél a hosszanti oldalfalakra merőleges irányú alapozás nyomait lehetett megfigyelni, amely talán egy korábbi építési periódust jelezhet.

Az épület méreteit a drónfelvételek, illetve földfelszíni mérések segítségével határoztuk meg. A sűrű vetésben kora tavasszal, illetve a búza érésének kezdetén nyáron is megfigyelhető növényjelekkel tudtunk 2 éven át ellenőrző méréseket végezni. Így megállapíthattuk, hogy a templom a végső építési fázisában 20,5 méter hosszúságú és 7,5 méter szélességű, az alapozás vastagsága pedig megközelítőleg 70-80 cm lehetett. Tájolása ÉK-DNy, központi tengelye pedig 57 fokban tér el az északi iránytól (szintén felszíni mérések és drónfelvételek alap-

A pusztatemplom gabonában látszó félköríves szentélye, a háttérben Nagytilaj falu és az 1882–1883 között felépített templom tornya (fotó: Torma Péter)

Légi felvétel 2024 tavaszáról, jobbra a templom, tőle balra az útjelenséggel (fotó: Torma Péter)

A templom legutolsó fázisának fantáziarajza
(készítette: Gerencsér Ádám, Savaria Múzeum)

ján). Kijelenthető az is, hogy a templom több építési fázison is áteshetett. Méretei is nagyban változhattak az idők során, mivel a közel 21 méteres hosszúság nem éppen egy Árpád-kori kistemplomra utal. Biztosabb periodizációt azonban csak egy jövőbeli régészeti feltárás segítségével lehetne megállapítani. Az általunk gyűjtött felszíni leletek alapján az intenzívebb jelenlét és használat nyomait a 14. század második felétől lehet kimutatni a területen.

Az 1882. évi lebontást követően a temetőkert és a templomhely kaszálóként szolgálta a helyieket. A színhagyomány még ma is csak „templomkaszálóként” emlegeti a helyet. Nagy Gyula helytörténeti kutató leírása szerint meglehetősen későn, csak 1978-ban következett be a terület művelés alá vonása, amelyet a korabeli műholdfelvételek is igazolni látszanak. A mélyszántással nemcsak a botanikai szempontból értékes vadvirágok tűntek el,

A
mészkö-
anyag meghatározá-
sában nyújtott segít-
ségéért köszönet illeti
Pődör Györgyöt és
Lebedy Jánost.

67

hanem a pusztatemplom alapozása és a felső sírréteg is megsérült. A szántóföldön jelenleg is nagyon sok építési törmelék és embercsont hever.

Az így felszínre került alapozásdarabok azonban segítséget is nyújtanak a felhasznált építőanyagok meghatározásához. Eszerint az egykori templom alapozását téglából, zöld márgából, római kori tetőcserep- és téglatöredékekből és mészkőből készítették. A római kori építőanyag felhasználása egyébként szintén az

**A
lelőhelyen
talált III.
Béla-rézpénz**
(fotó: Torma Péter)

Árpád-kori eredetet erősíti. A mészkő a környéken tájidegen építőanyagnak számít, így származási helyének megállapításában a töredékekben nagy mennyiségben jelenlévő ősmaradványok nyújtottak segítséget. Eszerint a templom építéséhez szükséges ún. *nummuliteses* mészkövet a Bakonyból – annak is feltételezhetően a közelebb eső, nyugati feléből – szállíthatták ide, szárazföldi úton.

A légrégészeti kutatások révén egyébként a templomhoz vezető út is kirajzolódni látszik a szántóföldi kultúrnövényzetben. A növényjelként előkerülő út már a templomot említő, 1407-ből származó oklevél szövegében is olvasható, így ennek középkori eredete igazolható. A légi felvételeken sötétebb vonalként figyelhető meg, amely valószínűleg a kijárt útmélyedésbe beszántott és így környezeténél vastagabb humuszréteg miatt látszódik ilyen formában. Az útjelenség a Nagytilaji-patak bal partjánál kezdődik (ahol egyébiránt az egyik Árpád-kori telepjelenség is található), majd Ny–K-i irányban halad a templomhely felé, de annak közvetlen közelében déli irányban megtörik. Ez arra utalhat, hogy a templom és a körülötte lévő temető miatt alakíthatták ki így. A jelenség a műholdképeken is jól látszódik, de az első és második katonai felmérés, valamint egy 1851-ből származó kéziratos térkép úgszintén jelöli.

A kutatásunk során megfogható alaprajz, a párhuzamok és a templomról ránk maradó leírások, továbbá térképábrázolások és helyi idős emberek elbeszélései segítségével megkíséreltük rekonstruálni is a templomot. A templom 1851-es térképi ábrázolása ugyanis egybevág a helyi idős emberek elmondásával: a „szőlőhegyre néző [azaz a nyugati] vége tűzfalás”, a „fal felé néző vége [azaz a szentély] pedig farazott”. Az 1750. évben történt felújítási munkálatok kapcsán azt is megemlítik, hogy a templomhoz fából egy tornyot emeltek, továbbá a tetőt faszindellyel fedték le. Elképzelhető az is, hogy az említett fatorony egy különálló harangláb lehetett. Az említett 1851-es térképábrázoláson a templom déli falán 3 ablakot is jeleztek. Amennyiben teljesen hiteles a rajz, akkor kijelenthető, hogy az épület bejárata a nyugati oldalon lehetett annak végső építési fázisában.

A lelőhelyen talált erszénylelet, Hunyadi Mátyás-denárok (fotó: Torma Péter)

Látványos, *Assilina spira* fajhoz tartozó ősmaradványok a templomhelyen talált mészkőben (fotó: Torma Péter)

A fent leírtak alapján is egyértelmű, hogy a roncsosmentes vizsgálati módszerek régészeti alkalmazása és a régészetet segítő társtudományok együttes használata révén nagyon sok közelítő információt gyűjthetünk össze egy-egy lelőhelyről. A levéltári adatok, a terepi munka és térképábrázolások ebben az esetben is rengeteg információt szolgáltatnak számunkra, noha számos kérdés még nyitott a nagytilaji pusztatemplom kapcsán. Ezek megválaszolását elsősorban a lelőhely talajradarral történő alapos felmérése és az azt követően kijelölhető ásatási szelvények megnyitása segítené elő.

